

Koloniaal Congo

Leesexemplaar

IDESBALD GODDEERIS, AMANDINE LAURO
& GUY VANTHEMSCHE [RED.]

KOLONIAAL
CONGO

EEN
GESCHIEDENIS
IN
VRAGEN

Polis

Voorwoord	9
<i>Guido Gryseels</i>	
1	
Waarom een ‘geschiedenis in vragen’?	11
<i>Guy Vanthemsche, Idesbald Goddeeris en Amandine Lauro</i>	
Deel I	
SCHARNIERMOMENTEN	
Inleiding	29
<i>Amandine Lauro, Idesbald Goddeeris en Guy Vanthemsche</i>	
2	
De Onafhankelijke Congostaat: plundermachine in dienst van een meedogenloze Leopold II?	31
<i>Bas De Roo</i>	
3	
Vond er in de Onafhankelijke Congostaat een genocide plaats?	47
<i>Georgi Verbeeck</i>	
4	
De twee wereldoorlogen: een keerpunt in de geschiedenis van Congo en de Congolezen?	64
<i>Guy Vanthemsche</i>	
5	
1960: het einde van de kolonisatie van Congo?	75
<i>Jean Omasombo Tshonda en Guy Vanthemsche</i>	
6	
De Congocrisis (1960-1963): het bewijs van een mislukte dekolonisatie?	89
<i>Emmanuel Gerard</i>	

Deel II
ECONOMIE EN MAATSCHAPPIJ

Inleiding	105
<i>Amandine Lauro, Idesbald Goddeeris en Guy Vanthemsche</i>	
7	
Van bevolkingsafname naar bevolkingsgroei: welke invloed had de kolonisatie op de Congolese demografie?	107
<i>Jean-Paul Sanderson</i>	
8	
De grote conglomeraten: hoe werd de kapitalistische economie in Congo ingeplant?	118
<i>Frans Buelens</i>	
9	
Is de ‘ontwikkeling’ van Belgisch-Congo toe te schrijven aan dwangarbeid?	131
<i>Julia Seibert</i>	
10	
Hoe leefden de Congolese arbeiders? Het voorbeeld van de Union Minière du Haut-Katanga	145
<i>Donatien Dibwe dia Mwemba</i>	
11	
Landbouw in koloniaal Congo: een succesverhaal ten koste van de rurale bevolking?	157
<i>Yves Segers en Leen Van Molle</i>	
12	
Infrastructuur, stedelijke landschappen en architectuur: sporen van ‘ontwikkeling’ of instrumenten van ‘exploitatie’?	172
<i>Johan Lagae en Jacob Sabakinu Kivilu</i>	
13	
Congo, een kolonie op weg naar de ‘ontwikkeling’?	186
<i>Guy Vanthemsche</i>	

- 14**
- De Congolese gemeenschap in België: 197
 een ongewild ‘neveneffect’ van de koloniale overheersing?
Mathieu Zana Etambala

Deel III
BESTUUR EN MACHT

- Inleiding 209
Amandine Lauro, Idesbald Goddeeris en Guy Vanthemsche

- 15**
- Repressie: was Congo na Leopold II 211
 een minder gewelddadige kolonie?
Amandine Lauro en Benoît Henriët

- 16**
- Verzet in Belgisch-Congo: 224
 op welke manieren gaf de Congolese bevolking
 uiting aan haar koloniale frustraties?
Didier Gondola

- 17**
- Heeft de Belgische kolonisator racisme 237
 en etnische identiteit in Congo geïntroduceerd?
Jean-Marie K. Mutamba Makombo

- 18**
- De koloniale staat en de Afrikaanse elites: 249
 een geschiedenis van onderwerping?
Daniel Tödt

- 19**
- Vrouwen, seksualiteit en rassenvermenging: 261
 de taboeonderwerpen van de kolonisatie?
Amandine Lauro

- 20**
- Taaldiversiteit: wiens talen werden er 273
 in de kolonie gebruikt?
Michael Meeuwis

Deel IV
DE 'BESCHAVINGSZENDING'

Inleiding	287
<i>Amandine Lauro, Idesbald Goddeeris en Guy Vanthemsche</i>	
21	
Missionarissen: een menselijker dimensie aan kolonisatie?	289
<i>Idesbald Goddeeris</i>	
22	
Gezondheidszorg: het paradepaard van de Belgische kolonisatie?	305
<i>Maarten Langhendries en Reinout Vander Hulst</i>	
23	
Koloniaal onderwijs in Congo: meer dan paternalistisch eenrichtingsverkeer?	314
<i>Marc Depaepe en Annette Lembagusala Kikumbi</i>	
24	
De koloniale propaganda: het ontwakken van een Belgisch koloniaal bewustzijn?	325
<i>Matthew G. Stanard</i>	
25	
Wetenschap: de handlanger van het Belgische kolonialisme?	338
<i>Ruben Mantels</i>	
26	
Heeft de Belgische kolonisator de Congolese kunst geschapen, vernietigd of gestolen?	350
<i>Sarah Van Beurden</i>	
27	
Dieren en milieu in Congo: was natuurbehoud ook natuurbescherming?	361
<i>Violette Pouillard</i>	

Uitleiding**28**

- Het koloniale verleden door een Belgische bril: 375
van witte nostalgie naar veelkleurig debat
Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro en Guy Vanthemsche

29

- Het koloniale verleden door een Congolese bril: 385
van rood rubber naar rood coltan
Isidore Ndaywel è Nziem

30

- Fotografisch essay 402
Pedro Monaville
- Tijdslijn 419
Kaarten 422
Lijst van afkortingen 425
Over de auteurs 429

Voorwoord

Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA, Tervuren) is gegroeid uit de Belgische kolonisatie en deze groei maakt deel uit van zijn geschiedenis, van zijn majestueuze gebouw met de vele koloniale stempels, van zijn uitzonderlijke en talrijke collecties en van zijn wetenschappelijke reputatie door de decennia heen.

Na de renovatie van 2013 tot 2018 stelde het AfricaMuseum zijn deuren en de vitrines van zijn permanente tentoonstelling wijd open voor een nieuw tijdperk, een nieuwe visie en een nieuwe manier van werken en samenwerken, zowel met de partners in Centraal-Afrika als met die uit de diaspora. Het debat rond het Belgische koloniale verleden, waarvoor het KMMA een belangrijke rol als forum vervult, bleef echter hardnekkig voortduren.

Dat verleden mogen we niet ontkennen maar moeten we voortdurend ter discussie stellen om zo de antwoorden voor het heden en de toekomst te vinden. Dat is wat onze onderzoekers doen aan de hand van onze collecties of archieven: zij baseren zich op de geschiedenis, op oude objecten of publicaties om het heden te beschrijven en te delen met zo veel mogelijk mensen en vooral met collega's in Centraal-Afrika. Het is dan ook geen toeval dat de twee auteurs van het KMMA die aan dit boek hebben meegewerkt, eveneens betrokken zijn bij de 'Monographies des provinces de la République démocratique du Congo', een project rond ontwikkelingssamenwerking, waarin alle fysische (geologie, fauna, flora), menselijke (geschiedenis, bevolking, culturele productie, talen) en politiek-administratieve en socio-economische onderwerpen in detail worden bestudeerd om bij te dragen aan de huidige bouw en het beheer van deze gedecentraliseerde gebieden.

Het KMMA is er trots op bij *Koloniaal Congo. Een geschiedenis in vragen* betrokken te zijn. De originaliteit van de teksten die zijn

samengebracht in dit werk, de hoge kwaliteit van de bijdragen en de internationale reputatie van de auteurs maken er ongetwijfeld een referentiewerk van dat nieuwe perspectieven zal openen voor reflectie en onderzoek. Bij elke vraag hoort onvermijdelijk een antwoord, nooit definitief, voortdurend in evolutie en steeds open voor boeiende debatten.

Ik hoop dat de lectuur van dit boek een licht zal werpen op uw vragen over ons koloniale verleden en u persoonlijke inzichten kan bieden.

Guido Gryseels
Algemeen Directeur
Koninklijk Museum voor Midden-Afrika

1

Waarom een 'geschiedenis in vragen'?

Guy Vanthemsche,
Idesbald Goddeeris en
Amandine Lauro

Behoort het Europese kolonialisme definitief tot het verleden? Op het eerste gezicht wel: in 2020 telt de wereld nog maar een handvol kleine 'overzeese gebieden' die in handen zijn van (of misschien eerder beheerd worden door?) een Europees land. De immense koloniale rijken zijn tussen 1945 en 1975 vrij plotseling ingestort. Toch is de schokgolf die het kolonialisme veroorzaakt heeft, nog altijd voelbaar. Niet alleen omdat het onuitwisbare sporen heeft nagelaten in de vroegere kolonies, maar ook omdat het blijft rondwaren in de geesten van de vroegere kolonisatoren. Een deel van de Europese publieke opinie staat vandaag erg kritisch tegenover het koloniale overheersingsmodel. Vooral de vele misdaden van de witte overheerser in de vier windstreken worden scherp veroordeeld. Andere stemmen protesteren dan weer tegen deze 'publieke boetedoening'. Volgens hen is de zelfkritiek van het Westen onterecht en zelfs gevaarlijk. Ze zou de 'positieve aspecten' van de kolonisatie onder de mat vegen en op termijn leiden tot de zelfvernietiging van de 'westerse beschaving'. Meer nog: de kleine, maar des te luideruchtiger stroming van het *white supremacism* gaat zelfs zover dat het verkondigt dat het 'witte ras' de 'roeping' heeft om over de wereld te heersen. Het koloniale verleden is dus (nog altijd) een ideologische kwestie, en het staat op het punt (opnieuw) een politieke kwestie te worden. Het debat wordt in vele Europese landen gevoerd, en België vormt daarop geen uitzondering. Dit boek probeert in alle bescheidenheid een licht te werpen op

dit probleem door te wijzen op enkele inzichten van het wetenschappelijk onderzoek naar het Belgische koloniale verleden.

**Motivering: het aanhoudende debat
over het Belgische koloniale verleden**

Tijdens de Tweede Wereldoorlog wilde België zijn imago ten overstaan van de andere geallieerde mogendheden versterken. Om die reden benadrukte het de enorme ‘weldaden’ die het verrichtte in Congo, dat werd voorgesteld als een echte ‘modelkolonie’:

50 years ago, the population of the Congo was estimated at 30 million, since then the population has fallen to 10 million. Slavery, intestinal wars, and sleeping sickness had made terrible ravages among the native population before the Belgians were able to complete the organisation of their colony. The mortality rate had reached appalling proportions and one wonders what would have been the fate of the black races of Central Africa without the intervention of Europeans. The pacific conquest of the country by Belgium thus had this first and fortunate result in stopping a decay that was threatening to become permanent.¹

Volgens de toenmalige Belgische overheid hadden de ‘zwarte rassen’ in Congo hun overleven dus te danken aan de ‘vreedzame verovering’ van hun uitgestrekte grondgebied door de Belgen, die met hun humanitaire optreden een einde zouden hebben gemaakt aan een dramatische bevolkingsdaling, die hier wordt geraamd op maar liefst twintig miljoen personen... Vreemd genoeg worden er nog altijd dergelijke cijfers genoemd, maar dan vanuit een radicaal ander perspectief:

King Leopold II, a genocidal murdering savage beast, colonized Congo/Zaire [and] slaughtered 15 million Africans. [...] The genocidal events which took place under king Leopold II reign [sic] is [sic] considered one of the most heinous acts of murderous savagery known to man. The barbaric slaughter and mutilation of the innocent people of the Congo, was so [sic] to strip the country of its natural resources in order to build up Belgium.²

Het is overduidelijk dat dit tweede citaat niet uit academische kringen afkomstig is, maar dat doet er verder weinig toe. Het blog in kwestie geeft uiting aan een wijdverbreide opinie die terug te vinden is in tal van boeken, krantenartikelen en films. Het bewind van Leopold II in Congo wordt voorgesteld als een van de grootste misdaden uit de geschiedenis. We hoeven maar te denken aan het schokeffect van het boek *King Leopold's Ghost*,³ dat Adam Hochschild aan de vooravond van de eenentwintigste eeuw publiceerde en waar we straks nog op zullen terugkomen. Deze Amerikaanse auteur schat dat het bewind van Leopold II zo'n tien miljoen slachtoffers maakte en heeft het over een 'holocaust'. Deze twee diametraal tegenovergestelde interpretaties – Congo als een modelkolonie of als killing-fields – leiden alvast tot twee vaststellingen.

Ten eerste: deze twee contrasterende beelden van Congo hebben een lange voorgeschiedenis. De apologetische tekst die we als eerste citeerden, werd geschreven in het begin van de jaren 1940, maar ligt in de lijn van een lange traditie van propaganda die teruggaat tot het einde van de negentiende eeuw, toen Leopold II eigenhandig perscampagnes opzette om 'zijn' kolonie te verdedigen tegen de kritiek die ze te verduren kreeg. De kreet van verontwaardiging die we daarna aanhaalden, is namelijk ook slechts een hedendaagse versie van een lange reeks aanklachten tegen het leopoldiaanse bewind. De vroegste dateren van meteen na de oprichting van de Onafhankelijke Congostaat in 1885. Deze 'imago-oorlog' is dus even oud als de kolonisatie van Centraal-Afrika zelf.

Tweede vaststelling: de botsing van deze twee standpunten speelt zich vanaf het prille begin ook ver buiten de Belgische grenzen af. De eerste tekst werd door de propagandadienst van de Belgische regering gepubliceerd in New York; de tweede is afkomstig uit Afro-Amerikaanse kringen. Want inderdaad, de hevigste kritiek op de misdaden die in Congo begaan werden, kwam (en komt) vaak uit de Angelsaksische wereld, vooral uit de Verenigde Staten. De polemiek rond het koloniale verleden van België is dus geen louter Belgische of Congolees-Belgische aangelegenheid. Slechts weinig aspecten van de Belgische nationale geschiedenis genieten zo'n wereldwijde 'faam'...

In de loop der jaren werden in verschillende landen dus compleet tegenovergestelde, maar zelden geverifieerde uitspraken gedaan over

de kolonisatie van dit enorme Afrikaanse land. Een ‘verificatieproces’ is bijgevolg geen overbodige luxe. Dit boek wil een poging doen om zo nauwkeurig mogelijk de daden en de beleving van zowel koloniatoren als gekoloniseerden in kaart te brengen. Deze werkwijze heeft naast haar wetenschappelijk belang ook een maatschappelijke dimensie – daarom is er ook zo dringend behoefte aan. Want zoals we eerder al hebben opgemerkt: het debat over het koloniale verleden houdt veel meer mensen bezig dan alleen specialisten.

In veel meningen hoor je nog steeds de echo van toenmalige koloniale propaganda. Dat heeft vooral te maken met de invloed van schoolboeken, waarvan de inhoud nog tientallen jaren lang blijft doorwerken, strips (*Kuiffe in Congo* – omgedoopt tot *Kuiffe in Afrika* – wordt nog altijd gelezen), bioscoopfilms die een stereotiep beeld van Afrika ophangen, het voormalige ‘Congomuseum’ in Tervuren, althans vóór de recente renovatie (maar volgens sommigen ook nog daarna) enzovoort. Het positieve beeld van de kolonisatie is bovendien nog sterk aanwezig bij een (ouder wordend) deel van de bevolking: de tachtigers die de laatste jaren van Belgisch-Congo ter plaatse hebben meegemaakt. Ze zijn – in alle oprechtheid – van mening dat ze vooruitgang hebben gebracht in het hart van Afrika – en sommigen van hen hebben daadwerkelijk een rol gespeeld die vaak als ‘humanitair’ wordt beschouwd. Ze reageren dan ook bijzonder verontwaardigd als hun optreden wordt gelijkgesteld met de wanpraktijken van Leopold II, die soms als ‘genocide’ worden bestempeld. Ook vandaag de dag produceren en verspreiden deze voormalige kolonialen, hun naasten en sympathisanten nog publicaties en opiniestukken die de ‘positieve aspecten’ van de Belgische kolonisatie onderstrepen en de ‘negatieve aspecten’ minimaliseren (of verdoezelen).⁴ Eenzelfde mentaliteit zien we bij een deel van de publieke opinie die nooit rechtstreeks in contact is geweest met Belgisch-Congo, maar dat loyaal wil zijn aan de koninklijke familie en aan België als land.

Naast deze traditionele prokoloniale invloedssfeer valt er sinds kort een tendens van een heel andere aard waar te nemen. In augustus 2018 zong een groep jongeren tijdens het muziekfestival Pukkelpop bij Hasselt ‘Handjes kappen, de Congo is van ons’.⁵ Zomaar een domme grap van aangeschoten festivalgangers? Dat valt te betwijfelen, want niet veel later was in bepaalde Vlaams-rechtse studenten-

kringen te horen dat ‘Congo beter af was als kolonie’, waarbij ze betreurden dat ‘de blanke man altijd de schuld krijgt’.⁶ Op het internet circuleerden memes met dezelfde boodschap, zij het minder subtiel verwoord. Deze recente ontwikkelingen vormen nog maar het topje van de ijsberg, want ze vertegenwoordigen een bredere evolutie in de maatschappij: de terugkeer van extreemrechts, die zoals steeds gepaard gaat met geweld en weerzinwekkend racisme. In een breder perspectief – als we de georganiseerde extreemrechtse bewegingen even buiten beschouwing laten – zien we allerlei identitaire gevoelens en gedragingen ontstaan die zich afzetten tegen de omringende ‘multiculturaliteit’. Volgens velen komen ze voort uit een verlies van culturele referentiepunten en de vrees om opzijgeschoven te worden. In deze nieuwe sociale context krijgt het begrip ‘identiteit’ vaak een ‘raciale’ dimensie, iets wat op zijn beurt deels geworteld is in het koloniale verleden.

Lijnrecht tegenover deze pleitbezorgers van de kolonisatie staat een bonte verzameling personen en groeperingen die definitief wil afrekenen met de veelvormige erfenis van de kolonisatie. Daarbij hebben ze het met name gemunt op de monumenten en andere tekens die aan deze periode in onze geschiedenis herinneren in de publieke ruimte. Tevens vinden ze dat het hoog tijd is om ook de ‘geesten te dekoloniseren’ en om oude racistische vooroordelen te ontkrachten die, soms onbewust, het denken en handelen van veel van hun medeburgers sturen. Uiteraard stelt de Congolese (en in een breder perspectief ook Afrikaanse) gemeenschap in België en andere landen vragen over het koloniale verleden, dat hun natuurlijk in de eerste plaats aanbelangt. Van daaruit hebben sommige leden van deze gemeenschap zich met hart en ziel op het dekoloniale activisme gestort – met ‘dekoloniaal’ wordt bedoeld: de uitschakeling van alle mogelijke koloniale sporen. Hun acties hebben politieke repercussies: het Belgische koloniale verleden wordt op verschillende machtsniveaus bediscussieerd, van gemeenteraden tot het federaal parlement en internationale instanties als de Verenigde Naties. Dit aspect wordt meer in detail besproken aan het einde van dit boek (zie hoofdstuk 28).

Kortom, zestig jaar na de ineenstorting van de Europese overzeese rijken is het kolonialisme nog altijd onderwerp van debat, in België en elders. Maar dit debat wordt zelden met kennis van zaken gevoerd. Slecht, onvolledig of niet-geïnformeerde meningen zijn er te over, na

decennia van propaganda en contrapropaganda. Het is dus hoog tijd om alle feiten op een rijtje te zetten, en wel op basis van de resultaten die het recente historische onderzoek heeft opgeleverd.

Doel en methode: de inzichten van het wetenschappelijk onderzoek kenbaar maken

Het koloniale verleden is lang verwaarloosd door de Belgische geschiedkundige wereld. Tussen de jaren 1960 en het begin van de jaren 1990 hielden maar weinig historici die niet vanuit een apologetische insteek werkten, zich ermee bezig. Twee figuren onderscheidden zich hier. Eerst en vooral Jean Stengers van de Université Libre de Bruxelles, die geduldig het ingewikkelde kluwen van de koloniale onderneming van Leopold II analyseerde, vooral uit politiek en diplomatiek oogpunt.⁷ Daarnaast was er Jean-Luc Vellut van de Université Catholique de Louvain, die vele jaren aan de jonge Congolese universiteiten doceerde voordat hij in 1976 naar België terugkeerde. Zijn studiedomein is breder dan dat van zijn Brusselse voorganger: hij onderzoekt zo goed als alle aspecten van de koloniale geschiedenis. Hij besteedt bijzonder veel aandacht aan de realiteit ter plaatse in Congo, terwijl Stengers zich vooral op de Belgische dimensie concentreerde. Vellut is dus de echte pionier van de moderne koloniale geschiedschrijving in België.⁸ Die koloniale geschiedenis was zo goed als afwezig in de universitaire curricula, waardoor leraren in het middelbaar onderwijs er onvoldoende kennis over meekregen. In het buitenland, met name in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, stond de geschiedenis van koloniaal Congo wel voortdurend in de belangstelling van onderzoekers. En last but not least, vanaf het einde van de jaren 1970 publiceerde ook een eerste generatie Congolese historici werken van grote waarde over de recente geschiedenis van hun land.⁹ Lang voor het einde van de twintigste eeuw had de geschiedschrijving over koloniaal Congo dus al een brede basiskennis opgebouwd die het voorbijgestreefde cliché van de kolonisatie als grote 'beschavingsmissie' ontcrachtte. De harde koloniale realiteit, die gekenmerkt werd door geweld, uitbuiting en racisme, werd zonneklaar... in academische kringen.

Want paradoxaal genoeg kwamen deze vaststellingen via andere kanalen bij het grote publiek terecht. Vanaf 1985 werd de nieuwe visie

op de koloniale realiteit verspreid door mensen die geen professionele historici waren. Drie personen hebben hierin een grote rol gespeeld: voormalig diplomaat Jules Marchal, die zijn eerste boeken onder het pseudoniem A.M. Delathuy publiceerde,¹⁰ antropoloog Daniel Vangroenweghe, die destijds les gaf aan een middelbare school,¹¹ en ten slotte schrijver Adam Hochschild, die we daarnet al vermeldden. Deze laatste verrichtte veel eigen onderzoek, maar steunde ook uitvoerig op de werken van Marchal en Vangroenweghe. Dankzij zijn literair talent slaagde Hochschild erin om de internationale aandacht (weer) te focussen op de gruwelen van het ‘rode rubber’, namelijk de stelselmatige uitbuiting van de Congolese bevolking, die aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw gedwongen werd om het kostbare product van de wilde hevea te oogsten. In 1999, bijna gelijktijdig met het boek van Hochschild, verscheen een studie van de Belgische socioloog Ludo De Witte over de moord op de Congolese premier Patrice Lumumba in 1961, waarin hij de verantwoordelijkheid van de Belgische overheid belichtte.¹² De aandacht van het publiek was dus vooral toegespitst op twee bloedige bladzijden uit de Congolese geschiedenis. Wat er zich in de tijd tussen deze twee gebeurtenissen had afgespeeld, bleef helaas in nevelen gehuld.

Wel zorgden deze boeken voor een hernieuwde belangstelling voor het koloniale verleden bij een breed publiek. De oude, prokoloniale zekerheden van veel mensen in België en in het buitenland werden aan diggelen geslagen. Het iconoclastische karakter van deze publicaties gaf echter ook aanleiding tot nieuwe polemieken. De werken in kwestie gebruikten een niet altijd even onberispelijke historische methodologie – sommigen verweten de auteurs, meer bepaald Marchal, dat ze te weinig context gaven of te anekdotisch te werk gingen. Ook en vooral leidden deze publicaties tot nieuwe simplificaties door mensen die weliswaar terecht verontwaardigd waren over de koloniale misdaden, maar die helaas vaak onvolledig geïnformeerd waren. Elke zin voor nuance ging verloren. Men ging zelfs zover Leopold II bij de ‘club van massamoordenaars’ onder te brengen, samen met Stalin en Hitler. Sindsdien wordt de term ‘genocide’ courant gebruikt als er over de massaslachtingen van leopoldiaans Congo gesproken wordt. In deze polemische context kreeg het tegenoffensief van degenen die de ‘Belgische koloniale verwezenlijkingen’

verdedigden een nieuw elan. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw verzandde de situatie daarom opnieuw in een vruchteloze tweestrijd tussen twee kampen.

Ook buiten dit herinneringsdebat, dat zijn eigen logica en legitimiteit heeft, is er een rol weggelegd voor het historisch onderzoek. Niet om alle vragen waarover gedebatteerd wordt eens en voor altijd te beantwoorden, maar wel om hardnekkige mythes en manifeste fouten te ontcrachten.

De afgelopen twintig jaar heeft een nieuwe generatie historici het werk van de pioniers immers voortgezet en een bijdrage geleverd tot een vollediger kennis over het Belgisch-Congolese koloniale verleden. Ook hun stemmen verdienen het gehoord te worden: dat is het doel van dit boek. Het heeft de – mogelijk overmoedige – ambitie een schakel, of misschien een doorgeefluik, te vormen tussen de wereld van het academisch onderzoek en een breder publiek dat zich goed wil informeren over het Belgische koloniale verleden. Want dat publiek bestaat, zoveel bewijst het enorme succes van het boek van David Van Reybrouck, *Congo. Een geschiedenis*, dat alweer tien jaar geleden verscheen.¹³ Dit werk, met ontgensprekelijk literaire kwaliteiten, presenteert zich in essentie als een ‘essay’ dat de persoonlijke vaststellingen van de auteur op zijn reizen in Congo combineert met een breder historisch perspectief dat teruggrijpt naar de werken van talrijke historici. Ons boek heeft een andere opzet. Het gaat, als het ware, uit van het principe ‘van producent naar consument, zonder tussenpersonen’. Deze ‘korte keten’, het paradepaardje van de nieuwe, duurzame economie, kan ook worden toegepast in de wereld van het wetenschappelijk onderzoek...

Dat is wat we met dit boek hebben willen doen. We hebben een auteursteam samengesteld met uiteenlopende achtergronden: naast Belgische historici (Vlamingen en Franstaligen, een feit dat uitzonderlijk genoeg is om te benadrukken) ook collega’s uit de Verenigde Staten, Duitsland en natuurlijk Congo. Het merendeel van de auteurs komt uit het voormalige koloniserende land, en het driekoppige redactiecomité bestaat uit Belgische historici. Naast andere factoren die hier een rol bij speelden, is deze onevenwichtigheid historisch gegroeid; we zouden slechte historici zijn als we deze feitelijke toestand niet onderkennen. De vroegere koloniale verhoudingen hebben geleid tot dynamieken op het gebied van expertise en kennis-

productie waarvan dit boek eveneens de vrucht is. Gelukkig is de geschiedenis echter geen tweestrijd waarbij de nationaliteit van de onderzoeker dicteert tot welk kamp hij behoort. Hoe dan ook, historisch onderzoek mag dan gebaseerd zijn op gemeenschappelijke methodes en technieken, het is ook het resultaat van een veelheid aan gevoeligheden en benaderingen. De teksten die we in dit boek presenteren, sluiten dus niet aan bij het ene of het andere ‘kamp’, bij een bepaalde school of tendens; de auteurs vormen daarentegen een representatieve staalkaart van het geschiedkundig onderzoek naar koloniaal Congo. Uiteraard waren ze volledig vrij in hun analyses, wat de eventuele interpretatieverschillen verklaart die de aandachtige lezer hier en daar zal opmerken. Want in tegenstelling tot wat niet-specialisten doorgaans aannemen, leidt historisch onderzoek niet tot ‘waarheden’ die eeuwig vaststaan. Een onderzoeker weegt de aanwijzingen waarover hij beschikt voortdurend tegenover elkaar af, gaat in dialoog met zijn collega’s en bekijkt het verleden telkens vanuit andere invalshoeken. Geschiedschrijving is een bij uitstek dynamisch proces.

We nodigen de lezer dus uit om binnen te treden in het ‘atelier’ van de historicus. Wat de vorm betreft hebben we niet geopteerd voor een handboek of chronologisch verslag. Om het weefsel van het verleden te ontrafelen moeten we namelijk eerst onderzoeken uit welke draden het is opgebouwd, zodat we vervolgens kunnen reconstrueren waar en hoe deze draden met elkaar verstrengeld zijn. Om die reden hebben we voor een thematische benadering gekozen: ieder hoofdstuk behandelt een specifiek onderwerp, een van de vele ‘draden’ in het historisch weefsel. De teksten zijn bewust kort gehouden – een uitdaging voor de auteurs, waarmee ze tot de kern van de zaak moesten komen. Ieder hoofdstuk bevat referenties aan andere delen van het boek. Deze kruisverwijzingen zullen het de lezer mogelijk maken verbanden te leggen tussen de onderwerpen.

Historisch onderzoek is onlosmakelijk verbonden met een vraagstelling. Een historicus mag het verleden uiteraard niet ‘op de pijnbank leggen’ om antwoord te krijgen op zijn vragen, zoals de inquisiteurs deden, waarbij ze hun slachtoffers tot bekentenissen dwongen waarvan ze de inhoud al bij voorbaat kenden. Wie om ideologische of politieke redenen zijn bronnen het zwijgen oplegt of geweld aandoeft om zo een ‘wenselijk’ antwoord te krijgen, houdt zich niet bezig

met geschiedschrijving, maar met propaganda. Wanneer hij omgaat met het verleden, moet de onderzoeker daarentegen voortdurend vragen stellen, opdat de bronnen waarover hij beschikt maximaal kunnen spreken. We hebben de auteurs dus met opzet gevraagd om hun tekst te beginnen met enkele duidelijk geformuleerde vragen – daarom ook zijn de titels van de hoofdstukken in vraagvorm geformuleerd. We hopen op deze manier antwoord te kunnen geven op bepaalde vragen die het grote publiek heeft, zelfs als de antwoorden die het historisch onderzoek daarop kan aandragen vaak ingewikkelder zijn dan een eenvoudig ja of nee.

Historisch onderzoek wordt niet alleen gevoed door voortdurende vraagstellingen; het is ook onlosmakelijk verbonden met de intensieve en kritische studie van schriftelijke, mondelinge of visuele getuigenissen die ons zijn overgeleverd. Alle hoofdstukken van dit boek zijn het resultaat van de lange, zorgvuldige studie van primaire bronnen. Die worden hier niet allemaal uitvoerig opgesomd, anders zou dit toch al vrij lijvige werk onnodig zwaar worden. In de literatuurlijsten aan het einde van elk hoofdstuk vermelden we wel de belangrijkste publicaties. Die bevatten op hun beurt talrijke verwijzingen naar de primaire bronnen die hier grotendeels onvermeld blijven. De voetnoten, die tot een minimum beperkt zijn gehouden, geven alleen informatie over de oorsprong van citaten en cijfermateriaal.

Inhoud: welke vragen, en welke antwoorden?

Om het Belgische koloniale verleden beter te begrijpen, moeten we in de eerste plaats af van de polemische fixatie op de Onafhankelijke Congostaat, meer bepaald op het karakter en persoonlijke optreden van Leopold II. De *greedy and cruel king* als een duivel afschilderen helpt het onderzoek geen stap vooruit... Voor alle duidelijkheid: het gaat hier wel degelijk over de funderende episode van de koloniale geschiedenis van Congo. We willen het belang van de slachtingen die ten tijde van het 'rode rubber' werden aangericht dus absoluut niet minimaliseren. Ze zijn vanzelfsprekend niet zomaar een voetnoot in de geschiedenis. Het is daarentegen wel belangrijk om dergelijke dramatische elementen tegen een bredere achtergrond te plaatsen, een achtergrond waarin het Congolese grondgebied werd ingenomen, geëxploiteerd en getransformeerd, eerst door de vertegenwoor-

digers van de Onafhankelijke Congostaat, vervolgens door de Belgische koloniale overheid. De thematische onderverdeling van dit boek weerspiegelt deze werkwijze. In de meeste hoofdstukken wordt het hele koloniale parcours van de Belgen onder de loep genomen, vanaf het begin in 1885 tot het einde in 1960. Op die manier kan de lezer in één oogopslag vaststellen welke diepgaande veranderingen er in die driekwart eeuw hebben plaatsgevonden. Het Congo van 1955 is niet, of *niet meer* dat van, laten we zeggen, 1895. Maar bepaalde essentiële trekken van het koloniale systeem blijven gedurende de hele 75 jaar van de Belgische overheersing herkenbaar.

Een eerste hardnekkige trek: geweld. De ‘vreedzame verovering’ waarvan in het begin van deze inleiding sprake was, bestond alleen in het hoofd van de Belgische koloniale propagandamakers, en van de mensen die dit onjuiste beeld geïnternaliseerd hebben. De gewapende onderwerping van de autochtone bevolking en de gedwongen tewerkstelling waren lange, bloedige processen. Bij deze fundamentele vaststelling kunnen en moeten uiteraard allerlei kanttekeningen geplaatst worden. Ook Afrikanen namen deel aan deze gewelddadige operaties onder leiding van Europeanen. Deze laatsten kopieerden, in ieder geval ten dele, gewelddadige methodes die al langer in gebruik waren in deze verre van vreedzame regio. Het geweld van de oorlog en de onderwerping maakte tevens gaandeweg plaats voor een systeem van ‘ordehandhaving’ en onderdrukking dat routineuzer en minder uitgesproken agressief was. Deze overwegingen doen evenwel niets af aan de centrale vaststelling dat de kolonisatie van Congo gebaseerd was op de gewelddadige verovering en vervolgens onderwerping van één samenleving aan de andere.

Een tweede hardnekkige trek: racisme. In Belgisch-Congo werden mensen afhankelijk van hun huidskleur op een andere manier behandeld. Aan zwarten, die als ‘van nature’ inferieur aan witten werden beschouwd, werden rechten ontzegd die Belgische staatsburgers wel hadden. Niet alleen ondergingen ze allerlei vormen van discriminatie, ze werden ook behandeld op een manier die in het ‘moederland’ voor onmenselijk zou doorgaan. Uiteraard hadden de Centraal-Afrikaanse gemeenschappen gewoontes, tradities, culturen en kennis die erg verschilden van die van de veroveraars. Deze enorme kloof ‘rechtvaardigde’ en versterkte het witte superioriteitsgevoel. Een zwarte kon bijgevolg opgevoerd worden voor allerlei

taken, hij kon tegen zijn zin naar een verafgelegen streek worden gestuurd. En zoals Lumumba in zijn beroemde toespraak van 30 juni 1960 opmerkte: een zwarte kreeg slaag en werd uitgescholden, hij werd door een witte automatisch getutoyeerd – maar andersom werd van een zwarte het eerbiedige ‘u’ verwacht als hij zich tot een witte richtte. Vanzelfsprekend konden relaties tussen witten en zwarten ook doordrongen zijn van wederzijds respect, waardering, solidariteit, vriendschap en zelfs liefde, maar dat verandert niets aan het feit dat Belgisch-Congo, zoals iedere koloniale samenleving, structureel racistisch was. Indertijd werden racisme en ‘ras’ uiteraard anders gepercipieerd dan vandaag, maar dat deze visie op de wereld en de mens zo algemeen als ‘normaal’ werd beschouwd, spreekt natuurlijk boekdelen over het koloniale systeem zelf.

Een derde hardnekkige trek: het cruciale belang van de economische factor. Het zou natuurlijk al te simplistisch zijn om het kolonialisme tot één enkele dimensie te reduceren. Ook politieke, diplomatieke, religieuze en culturele belangen speelden immers een rol bij de totstandkoming en de werking van het koloniale systeem. Maar de onverzadigbare honger naar winst – die destijds zedig werd weggemoffeld onder termen als ‘beschavingsmissie’, ‘voortgang’ en ‘ontwikkeling’ – was hoe dan ook een centraal element van de Belgische aanwezigheid in Centraal-Afrika. In de loop der jaren onderging het economische beleid wel ingrijpende veranderingen. De ultragewelddadige uitbuiting van de beginjaren maakte gaandeweg plaats voor een meer beheerste en complexe activiteit. Vanaf de jaren 1920 en vooral na de Tweede Wereldoorlog vereiste de wedloop naar winst immense investeringen en een enorme infrastructuur. Om de productiviteit te verhogen moest men zich ook meer bekommeren om het ‘menselijk kapitaal’, namelijk de zwarte arbeider.

Een vierde hardnekkige trek: de ambitie om de ‘autochtoon’ en de gekoloniseerde samenleving om te vormen. Het koloniale project had vanaf het begin transformerende, ja zelfs scheppende ambities. Het vooruitgangsideaal, dat vanaf het einde van de achttiende eeuw sterk in de Europese samenleving verankerd was, vond in de kolonies een enorm territorium waar het zijn ‘streven naar verbetering’ kon uitleven. Dit streven betrof zowel materiële als immateriële aspecten van de samenleving. Het doel was niet alleen de levensomstandigheden van de mensen te verbeteren, maar ook de manier waarop ze

dachten en handelden, door middel van evangelisatie, onderwijs, het aanleren van nieuwe talen, het creëren van nieuwe identiteiten enzovoort. Toch waren deze enorme projecten zeker niet ondubbelzinnig. Hoe kon je geweld en discriminatie rijmen met het streven naar menselijke perfectionering? Was de extreem racistische visie, die niet-witten als een ondersoort van de mensheid beschouwde, wel verzoenbaar met deze wens om de zwarte (of gele, of bruine) medemens te ‘verheffen’ tot het ‘niveau van de witte’? Werden de campagnes om vooruitgang en beschaving te brengen ooit zonder enig winstbejag ondernomen door de kolonisator? En ten slotte: waar lag de grens tussen voorwendsel en oprechte overtuiging?

Met deze vier elementen is het lijstje van constanten in het koloniale systeem natuurlijk nog niet volledig. Ze geven ons echter wel een beter inzicht in de thema’s die dit boek behandelt. Die zijn gegroepeerd in vier grote delen. Het eerste deel bestudeert enkele belangrijke etappes in de Belgisch-Congolese geschiedenis. We zullen er eerst de essentiële kenmerken onderzoeken van de periode waarin de kolonie werd gesticht, in de vorm van de Onafhankelijke Congo-staat. Daarna volgt de periode van de twee wereldoorlogen, en ten slotte de dekolonisatie en haar gevolgen. Het tweede deel focust op sociale en economische aspecten. De implementatie van het koloniale kapitalisme en de grote infrastructuurwerken die daaruit voortvloeiden, brachten ingrijpende demografische en sociale veranderingen teweeg, vooral wat betreft levens- en werkomstandigheden. Het derde deel handelt over het bestuur van de koloniale samenleving. Het accent ligt daarbij niet op louter institutionele aspecten – het politieke en administratieve apparaat van de kolonie is al uitgebreid beschreven in andere werken – maar eerder op de verhoudingen tussen wit en zwart. We zullen ook stilstaan bij aspecten van het beleid die met gender, ras, etniciteit en taal te maken hebben, net als vormen van repressie en verzet. Het vierde deel van het boek gaat nader in op de kwestie van de ‘beschavingsmissie’. Deze term groepeerde een hele reeks culturele en sociale campagnes die door de Belgen in Congo werden opgezet: religieuze missies, gezondheidszorg, het onderwijssysteem, wetenschappelijk onderzoek en de bescherming van de ‘inheemse kunst’ en de ‘wilde’ natuur. Hadden al deze verwezenlijkingen, die de speerpunt vormden van de koloniale propaganda, ook een schaduwzijde?

Dit boek eindigt met een fotografisch essay en met twee hoofdstukken die elkaars spiegelbeeld zijn en bespreken hoe enerzijds de Belgen en anderzijds de Congolezen zich tegenwoordig tot het koloniale verleden verhouden. Via deze beschouwingen kunnen we een verband leggen tussen het historisch onderzoek en de actuele discussie over Belgisch-Congo. Is met dit boek alles over het onderwerp dan eindelijk gezegd? Natuurlijk niet, er zijn nog tal van legitieme vragen te stellen over het gedeelde verleden van Belgen en Congolezen. Ons doel zal bereikt zijn als de verduidelijkingen die we met dit boek hebben aangebracht, op hun beurt weer aanleiding geven tot nieuwe vragen.

We willen graag alle auteurs bedanken, vooral om de moeite die ze zich getroost hebben om beknopt te zijn en voor de stiptheid waarmee ze te werk zijn gegaan. Onze bijzondere dank gaat uit naar onze uitgever, Harold Polis. Dit boek is tot stand gekomen dankzij zijn zin voor initiatief en actieve steun; zijn suggesties tijdens redactievergaderingen waren van onschatbare waarde.

Noten

- ¹ *Belgian Congo at War*, Belgian Information Center, New York, z.j., p. 20 (dit boek verscheen tijdens de Tweede Wereldoorlog).
- ² https://www.bichee.com/index.php?link1=read-blog&id=170_weneed-dark-skin-superheroes-for-black-women.html (geraadpleegd op 24 oktober 2019).
- ³ Hochschild, Adam, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, Houghton Mifflin, Boston, 1998 (Franse vertaling: *Les fantômes du roi Léopold. Un holocauste oublié*, Belfond, Parijs, 1998; Nederlandse vertaling: *De geest van koning Leopold II en de plundering van de Congo*, Meulenhoff, Amsterdam, 1998).
- ⁴ Enkele voorbeelden: KBUOL (Koninklijke Belgische Unie voor de Overzeese Landen), *La colonisation belge. Une grande aventure*, Éditions Gérard Blanchart, s.l., 2004; De Maere d'Aertrycke, André, e.a., *Le Congo au temps des Belges. L'histoire manipulée. Les controverses réfutées 1885-1960*, Masoin, Brussel, 2011; De Weerd, Guido, *L'État indépendant du Congo. À la recherche de la vérité historique*, Éditions Dynamédia, Brussel, 2015; de boeken gepubliceerd door André-Bernard Ergo bij de uitgeverij L'Harmattan, enz.

- 5 <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/08/20/unia-krijgt-melding-over-racistisch-gezang-op-pukkelpop/> (geraadpleegd op 5 november 2019).
- 6 Het gaat om een lezersbrief die verscheen in *Veto*, de studentenkrant van de KU Leuven, en ondertekend was door Maxim Goris, de voorzitter van de rechts-katholieke en Vlaamsgezinde studentenkring KVHV: <http://www.veto.be/artikel/kvhv-voorzitter-congo-was-beter-af-als-kolonie> (geraadpleegd op 25 december 2019). Zie ook: https://www.standaard.be/cnt/dmf20180826_03684074 (geraadpleegd op 5 november 2019). De persoon in kwestie is ook lid van de extreem-rechtse jongerenvereniging Schild en Vrienden, die niet alleen een primair racisme cultiveert, maar zich ook voorbereidt op de gewapende strijd 'ter verdediging van het blanke ras'...
- 7 Stengers, Jean, *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Éditions Duculot, Parijs-Louvain-la-Neuve, 1989 (een verzameling van enkele van zijn belangrijkste artikelen; tweede druk: Racine, Brussel, 2005). De volledige lijst van zijn publicaties over de koloniale geschiedenis bevindt zich in Duvosquel, Jean-Marie, e.a., eds., *Belgique/Europe/Afrique. Deux siècles d'histoire contemporaine. Méthode et réflexions. Recueil d'articles de Jean Stengers*, Le Livre Timperman, Brussel, 2005, p. 33 en 38-42.
- 8 Onlangs verscheen een bundel met enkele van zijn belangrijkste publicaties: Vellut, Jean-Luc, *Congo. Ambitions et désenchantements 1880-1960*, Karthala, Parijs, 2017 (met een volledige bibliografie van zijn werken, p. 495-503).
- 9 Een overzicht van deze geschiedkundige werken is te vinden in Vanthemsche, Guy, 'The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo', in Lévai, Csaba, ed., *Europe and the World in European Historiography*, Edizioni Plus – Pisa University Press, Pisa, 2006, p. 89-119 (online te raadplegen op www.cliohres.net/books/6/Vanthemsche.pdf).
- 10 Delathuy, A.M., *E.D. Morel tegen Leopold II en de Kongostaat*, Epo, Berchem, 1985. Na dit werk volgde een serie boeken van dezelfde auteur over andere dramatische aspecten van koloniaal Congo. Ook de boeken van Guy De Boeck waren erg kritisch voor de kolonisatie. Zie bijvoorbeeld De Boeck, Guy, *Les héritiers de Léopold II ou l'anti-colonialisme impossible*, Dialogue des Peuples, s.l., 2008, 3 dln.
- 11 Vangroenweghe, Daniel, *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*, Elsevier, Brussel, 1985. We onderstrepen echter dat de uitgave, door Daniel

Vangroenweghe, van het fameuze Casement-rapport over de gruwelen van het leopoldiaanse regime (zie hoofdstuk 2) plaatsvond in 1985, in de wetenschappelijke reeks geleid door Jean-Luc Vellut (die er ook een omstandige inleiding voor schreef). Die publicatie verkreeg echter niet de publieke weerklank die ze verdiende (série *Enquêtes et documents d'histoire africaine*, Louvain-la-Neuve, 1985, vol. 6). Dit feit toont echter aan dat de academische wereld wel degelijk oog had voor die tragedie.

- ¹² De Witte, Ludo, *De moord op Lumumba*, Van Halewyck, Kessel-Lo, 1999.
- ¹³ Van Reybrouck, David, *Congo. Een geschiedenis*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2010.

DEEL I

SCHARNIERMOMENTEN

Leesexemplaar

Inleiding

Amandine Lauro,
Idesbald Goddeeris en
Guy Vanthemsche

De afgelopen twintig jaar spitste het mediadebat over het Belgisch-Congolese verleden zich vooral toe op twee specifieke periodes: enerzijds de Onafhankelijke Congostaat van Leopold II (1885-1908) en anderzijds de dekolonisatiecrisis (1960-1961) en de moord op Patrice Lumumba, de eerste premier van het onafhankelijke Congo. Het is jammer dat de eenzijdige belangstelling voor deze twee episodes ertoe heeft geleid dat andere – weliswaar minder spectaculaire, maar daarom niet minder belangrijke – aspecten van de koloniale geschiedenis onderbelicht zijn gebleven. Anderzijds zijn het twee sleutelmomenten: het begin en tragische einde van de koloniale tijd. In dit eerste deel willen we deze en enkele andere scharnierperiodes van de koloniale periode opnieuw bekijken. We doen dat met de blik van historici, en willen ons dus niet alleen beperken tot de gebeurtenissen in strikte zin of tot het doen en laten van de ‘hoofdpersonages’, maar plaatsen de episodes in een bredere context.

Wat is er nu precies aan van de beginperiode van de kolonisatie, de Onafhankelijke Congostaat, die werd gesticht door Leopold II en zijn al met al vrij bescheiden schare medewerkers in Brussel en ter plaatse in Congo? Op welke manier werd deze bijzondere politieke entiteit in het leven geroepen en hoe functioneerde ze (hoofdstuk 2)? Deze vragen leiden onvermijdelijk naar een volgende kwestie: kan het massale geweld in deze periode beschouwd worden als een genocide? Om daarover een antwoord te formuleren moeten we twee elementen aan een nader onderzoek onderwerpen: ten eerste de aard van het geweld, en ten tweede de definitie (of liever definities) van

het begrip ‘genocide’ (hoofdstuk 3). Bovendien moeten we een verband leggen tussen de Belgisch-Congolese geschiedenis en bredere, internationale historische dynamieken. Dit proberen we ook te doen in een volgend hoofdstuk, dat is gewijd aan de twee wereldoorlogen (hoofdstuk 4). In welke mate kunnen deze conflicten al dan niet beschouwd worden als kantelpunten in de geschiedenis van koloniaal Congo? Luidden ze het einde van een tijdperk in of vormden ze uiteindelijk niet meer dan een intermezzo? Welke rol hebben ze gespeeld in het groeiende protest tegen het koloniale systeem?

Vijftien jaar na de overwinning van de geallieerden kwam er een einde aan het koloniale regime. Voor heel Sub-Saharisch Afrika was 1960 zonder twijfel een mijlpaal: in een tijdspanne van enkele maanden werden zo’n zeventien landen onafhankelijk, waaronder ook Congo (hoofdstuk 5). Hoe werd de dekolonisatie voorbereid? Was België bereid om de politieke autonomie van zijn (voormalige) kolonie ten volle te aanvaarden? Omdat de officiële machtsoverdracht op 30 juni 1960, de dag van de onafhankelijkheid, de complexiteit van de dekolonisatie niet helemaal weergeeft, gaan we in het laatste hoofdstuk van dit deel (hoofdstuk 6) na wat er in de eerste jaren na de onafhankelijkheid gebeurde. Dat maakt het mogelijk om de grenzen van deze historische periodisering in vraag te stellen – de onafhankelijkheid belette namelijk niet dat de oude koloniale verhoudingen, weliswaar in nieuwe vormen, in stand werden gehouden.

2

De Onafhankelijke Congostaat: plunder- machine in dienst van een meedogenloze Leopold II?

Bas De Roo

15 november 1908 was bepalend voor de Belgische en Congoese geschiedenis. Op die dag nam de Belgische overheid de kolonie van Leopold II over, de Onafhankelijke Congostaat. België moest wel ingrijpen. De positie van zijn koning was onhoudbaar geworden. In binnen- en buitenland klaagden media en actiegroepen zijn koloniale bewind aan. Dwangarbeid, verminkingen, massamoord – Leopold werd afgeschilderd als een op geld beluste megalomaan die aan het hoofd stond van een gewelddadig plundersysteem dat Congo leegroofde.

Maar kloppen die beschuldigingen wel? Decennialang domineerde een heel ander verhaal. Vrij snel na de dood van Leopold werden zijn nagedachtenis en zijn koloniale bewind gerehabiliteerd en ingepast in de Belgische beschavingsmythe. De koloniale overheid, missies, bedrijven en verenigingen, het onderwijs en de pers verkondigden allemaal hetzelfde apologetische en legitimerende discours (zie hoofdstuk 24). Volgens die versie brachten Leopold en zijn pioniers het rijke maar primitieve Congo in kaart en bevrijdden ze de inwoners van de slavernij, om hun vervolgens beschaving bij te brengen. Aan het einde van zijn leven schonk de visionaire vorst zijn kolonie aan zijn volk en zetten de Belgen zijn civilisatiewerk voort, zo klonk het. De beschuldigingen aan Leopolds adres – als die al aan bod kwamen – werden afgedaan als verzinsels en overdrijvingen uit

Britse hoek, zogenaamd in een poging om Leopold in diskrediet te brengen en hem zijn kolonie te ontfutselen.

Pas na de onafhankelijkheid kwamen de eerste barsten in dit koloniale discours. In de jaren 1960, 1970 en 1980 bekeken antropologen en historici aan Amerikaanse, Belgische en Congolese universiteiten de kolonisatie op een nieuwe manier. Ze onderzochten hoe het koloniale systeem in de praktijk werkte, en keken voor het eerst ook naar het verleden vanuit het perspectief van de gekoloniseerde bevolking. Zo deconstrueerden ze de koloniale mythes rond Leopold en zijn Congostaat. Volgens de nieuwe interpretatie bracht hij geen beschaving naar de 'primitieve Congolees'. 'De Congolees' had immers nooit bestaan en 'primitief' was hij al zeker niet. Verschillende gemeenschappen uit het Congobekken gingen op verschillende manieren om met de komst van Leopolds Congostaat. Die staat was bovendien verre van almachtig en paste zich noodgedwongen aan de lokale context aan. Zo kreeg het koloniale systeem deels vorm van onderaf. Van 'beschaven' was volgens onderzoekers weinig sprake. In de praktijk betekende kolonisatie gewelddadige onderdrukking en uitbuiting voor de mensen die met de kolonisator in aanraking kwamen.

De nieuwe wetenschappelijke inzichten hadden weinig impact op de Belgische herinnering aan Leopold en de Congostaat. De grote ommekeer kwam er pas rond het nieuwe millennium met Adam Hochschild's boek *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa* uit 1998 en de documentaire *Congo: White King, Red Rubber, Black Death* van Peter Bate uit 2003. Sindsdien is er in de publieke opinie een enorme polarisatie rond de figuur van Leopold en zijn Congostaat. Voor sommigen is de koning opnieuw een gewetenloze massamoordenaar die over miljoenen lijken ging om zichzelf te verrijken. Anderen relativeren de koloniale wanpraktijken en Leopolds verantwoordelijkheid. Tegelijkertijd wordt de vorst geprezen om andere verdiensten zoals de architecturale stempel die hij op België drukte.

Wie heeft er nu gelijk? Plunderde een meedogenloze Leopold Congo met geweld leeg om zijn honger naar macht, prestige en geld te stillen? Of is enige nuance aan de orde? Hoe werd Congo in de praktijk bestuurd en geëxploiteerd? Werd er echt zoveel geweld gebruikt en zo ja, waarom? En wat was de impact hiervan op de bevolking? Welke rol speelden Congolezen in dit koloniale systeem? En

hoe wist een Belgische koning eigenlijk een koloniale staat uit te bouwen in het midden van Afrika? Om die vragen te beantwoorden moeten we terug naar het einde van de jaren 1860, naar een jonge koning met een enorme koloniale ambitie.

Een koloniale droom...

Leopold II droomde al van een kolonie toen hij nog hertog van Brabant was. Toen hij in 1865 koning werd, probeerde hij zijn overzeese ambities waar te maken. Hij kon hierbij op weinig enthousiasme rekenen bij het Belgische establishment en de bevolking. Toch stond hij niet alleen. Een groep intellectuelen, wetenschappers, zakenlui, geestelijken, militairen, ambtenaren en diplomaten deelde zijn droom.

Maar waarom begeerden de koning en een deel van de Belgische elite een kolonie? Volgens hen zou overzeese expansie de Belgische economie aanzwengelen en meteen ook de sociale spanningen in het land verminderen. Bovendien moest de kolonisatie het onbeduidende België doen uitgroeien tot een grootse natie, het centrum van een imperium. Natuurlijk bood expansie ook heel wat persoonlijke opportuniteiten om winst en carrière te maken. Beschaving brengen legitimeerde kolonisatie, maar dat was zeker niet de voornaamste drijfveer van Leopold en zijn entourage.

Waarom Congo dan? Leopold was er aanvankelijk nog niet helemaal uit welke vorm zijn overzeese project zou aannemen. Een klassieke kolonie die een gebied bezette en bestuurde? Een handelsmaatschappij met exploitatierechten? De koning was ook niet uitsluitend geïnteresseerd in Afrika. Overal ter wereld tastte hij de mogelijkheden af, van de Filipijnen tot Kreta. Pas in de jaren 1870 viel zijn oog op Afrika.

Afrika was op dat moment het laatste continent dat nog niet gekoloniseerd was door Europa. Groot-Brittannië, Frankrijk, Portugal en Spanje controleerden een paar kleine enclaves langs de kust. Het Afrikaanse binnenland daarentegen was voor de Europeanen een reusachtige blinde vlek. Vanaf de jaren 1870 kwam daar plots verandering in. Voor het eerst was de kolonisatie van Afrika haalbaar. Moderne geweren gaven de Europeanen een militair overwicht. Door het gebruik van kinine stierven ze niet meer massaal aan malaria. De

telegraaf, de trein en de stoomboot maakten communicatie en transport aanzienlijk sneller en goedkoper. Gedreven door geostrategische overwegingen en het economisch potentieel van het onontgonnen continent zetten de Europese grootmachten de eerste stappen in de kolonisatie van Afrika: zowel gevestigde koloniale mogendheden zoals Groot-Brittannië, als laatkomers zoals Duitsland. En dat alles in naam van de beschaving en de strijd tegen de slavernij.

Leopold wilde zijn deel van de Afrikaanse koek en richtte zijn aandacht op het Congobekken. Reisverslagen van de allereerste Europeanen die dat gebied hadden doorkruist, toonden Leopold een rijke, onontgonnen regio die strategisch was gelegen in het hart van Centraal-Afrika. Congo zou het dus worden. Maar hoe?

... komt uit

Eind jaren 1870 en begin jaren 1880 stichtte Leopold een aantal zogenaamd wetenschappelijke en humanitaire organisaties. Die verenigingen zouden het Congobekken in kaart brengen. In de praktijk waren het instrumenten in de koloniale politiek van hun stichter en voornaamste geldschieter, Leopold zelf. De belangrijkste vereniging was de Association Internationale du Congo (AIC). Die organisatie zette militaire expedities op touw, die in Congo posten oprichtten en verdragen sloten met Congolese koningen, krijgsheren en *chefs*. Zo legde Leopold de fundamenten van zijn kolonie in naam van de wetenschap en filantropie.

Leopolds AIC was niet de enige actor die in Congo geïnteresseerd was. Ook Frankrijk en Portugal eisten delen van Congo op. Omdat de Europese belangen ook elders in Afrika botsten, gingen de toenmalige grootmachten eind 1884 op zoek naar een oplossing. Tijdens het Congres van Berlijn werkten diplomaten de spelregels uit voor de kolonisatie van Afrika. Hun belangrijkste zorgen waren van geostrategische en commerciële aard. Alle grootmachten wilden hun grip op het veelbelovende continent verzekeren.

In de marge van de besprekingen in Berlijn werden bilaterale onderhandelingen gevoerd over de territoriale verdeling van Afrika. Gelukkig voor Leopold waren landen als Groot-Brittannië bang voor het protectionistische handelsbeleid van Frankrijk en Portugal. Om de steun van de andere grootmachten te krijgen wierp Leopold zich

luidkeels uit tot voorvechter van vrijhandel. In zijn kolonie zouden handelaars amper belastingen betalen. Niemand zou handelsprivileges krijgen. Een voor een erkenden de deelnemende landen het gebied van de AIC als een nieuwe, soevereine staat, die de Onafhankelijke Congostaat zou heten. Zo werd Leopold II naast koning der Belgen op 1 juni 1885 ook de absolute vorst van een reusachtige kolonie in het Congobekken. Een staat met een territorium zo groot als West-Europa. België paste er zo'n 75 keer in.

Congo in 1885

In 1885 ging Leopolds koloniale droom eindelijk in vervulling. Maar waarvan was hij nu eigenlijk soeverein geworden? In die tijd beschouwden veel Europeanen het Congobekken als een onontgonnen gebied vol potentieel, als een soort onbeschreven blad. Was dat wel zo? Eigenlijk wisten Leopold en zijn entourage amper waar ze aan begonnen. Slechts enkele Europeanen hadden stukken van het reusachtige gebied doorkruist. Gaandeweg zou blijken dat Congo niet het beloofde land was waar de koning en de Belgische koloniale kringen van hadden gedroomd.

Heel wat factoren bemoeilijkten de uitbouw van een koloniale overheid en economie. Eerst en vooral maakten ondoordringbaar regenwoud, moerassen en steile plateaus grote stukken van het reusachtige territorium moeilijk toegankelijk voor de kolonisator. Er waren uiteraard nog geen auto- of spoorwegen om mensen en goederen over land te vervoeren. Ook lastdieren waren geen optie, want die bezweken onder de trypanosomiasisparasiet, die werd overgebracht door de tsetseevlieg. Landtransport – van goederen én Europeanen – gebeurde dus op de rug van dragers. Dergelijke mankracht ontbrak echter op veel plaatsen in het dunbevolkte Centraal-Afrikaanse binnenland. De honderden rivieren van Congo boden in sommige regio's een alternatief. Maar de vele watervallen en stroomversnellingen maakten grote delen van het Congobekken onbevaarbaar voor Europese stoomschepen.

Anders dan het koloniale discours wil doen geloven, was Congo ook geen onbeschreven blad. Het Congobekken kende een groot aantal samenlevingen, elk met een eigen bestuur, economie en cultuur. Grote stukken van het enorme gebied waren verdeeld onder

verschillende Afrikaanse politieke machten. In het zuiden waren de Chokwe bezig aan een opmars. In het oosten had je de gebieden beheerst door de Arabo-Swahili en door Msiri's Nyamwezi. Het noorden stond onder controle van Soedanees-Egypte. Tot in de achttiende eeuw regeerde in het westen het eeuwenoude koninkrijk Kongo over de Congomonding en wat tegenwoordig Noord-Angola is. En dat zijn nog maar enkele van de grote politieke entiteiten. Belangrijk is ook dat Congo niet geïsoleerd was van de rest van de wereld. Handelsnetwerken langs karavaanroutes en over rivieren verbonden het binnenland met de oost- en westkust van Afrika en zelfs met de Middellandse Zee. Slaven, ivoor en vuurwapens waren belangrijke handelswaar. Leopolds koloniale onderneming moest zich in hoge mate aanpassen aan die Afrikaanse realiteit.

Verkennen, bezetten en besturen

In 1885 werd Leopold II het staatshoofd van de Onafhankelijke Congostaat. Maar hoe kreeg zijn kolonie vorm? Wat voor bestuur bouwde de koning uit? En welke rol speelde de bevolking van het Congobekken daarin? Zodra de Congostaat het licht zag, organiseerde Leopold een aantal grootscheepse expedities naar de uit hoeken van het territorium dat hij claimde. Die expedities bestonden meestal uit een handvol Europese officieren en tientallen Afrikaanse soldaten en dragers. Lokale gidsen leidden hen langs bestaande handelswegen en over bevaarbare rivieren. Stap voor stap werd Congo in kaart gebracht.

De expedities moesten het Congobekken ook zo snel mogelijk bezetten. Zo wilde Leopold concurrenten zoals Frankrijk, Portugal en Groot-Brittannië te snel af zijn en hen voor een voldongen feit stellen. Eind jaren 1880 waren er immers geen betrouwbare kaarten van Centraal-Afrika. De eerste koloniale grensverdragen waren dus bijzonder vaag. De pasgeboren Congostaat werd begrensd door breedte- en lengtegraden of rivieren, meren of rivierbekkens waarvan men de loop amper kende (zie kaart p. 422). Leopold probeerde uit die onzekere situatie munt te slaan door zo veel mogelijk grensgebieden te laten bezetten voordat expedities van andere koloniale grootmachten arriveerden. Hoe groter zijn kolonie, hoe groter het financiële gewin, dacht de koning.

‘Bezetten’ is een groot woord. In de praktijk vestigde de Congo-staat kleine overheidsposten langs de belangrijkste toegangswegen en bevaarbare rivieren, meestal op een paar dagreizen van elkaar. Daar oefenden enkele witte officieren en een tiental zwarte soldaten Leopolds gezag uit. Op die manier bouwden de expedities stap voor stap de koloniale aanwezigheid uit. Dat proces vorderde traag en werd zelfs nooit vervolledigd. Hele stukken van Congo bleven buiten het bereik van de Congostaat: niet alleen afgelegen grensgebieden zoals de Kivuregio in het oosten, maar ook delen van het vaak moeilijk toegankelijke binnenland.

In 1908 bestond de Congostaat uit een honderdtal posten, die bemand werden door een paar honderd witte officieren en ambtenaren en een tienduizental zwarte soldaten – het merendeel afkomstig uit Congo. Dit volstond natuurlijk niet om een territorium zo groot als West-Europa en een bevolking van ongeveer tien à vijftien miljoen inwoners te controleren. Hoe oefende de kolonisator dan macht uit? De Congostaat rekende in belangrijke mate op de koningen, sultans, krijgsheren en *chefs* die in Congo heersten voor de komst van de Europeanen. Zij werden ingelijfd in het koloniale systeem en bestuurden hun territorium en onderdanen voortaan in naam van Leopold II (zie hoofdstuk 18).

Waarom kozen Congolese leiders de kant van de kolonisator? In zee gaan met de Congostaat had zijn voordelen. Een deal met de kolonisator betekende militaire steun tegen interne concurrenten en vijandige burens, maar ook toegang tot wapens en westerse goederen, en een nieuwe afzetmarkt voor hun producten zoals ivoor. Bovendien was de koloniale overheid allesbehalve almachtig. Dat gaf veel leiders marge om in hun eigen belang en dat van hun mensen te blijven regeren. Bovenal hadden ze weinig keus. Wie niet buigen wilde, werd vroeg of laat door het koloniale leger, de Force Publique, gedwongen te buigen. Bij dit soort strafexpedities gingen Leopolds troepen vaak bijzonder gewelddadig te werk. Hetzelfde gebeurde op termijn met leiders die te veel een eigen koers voeren.

Het bekendste voorbeeld van weerbarstige Congolese leiders zijn de Arabo-Swahilische krijgsheren en handelaars – onder wie de bekende Tippo Tip. Zij heersten aanvankelijk over het oosten van de kolonie in Leopolds naam. Zolang ze voldoende belastingen in ivoor betaalden en Leopolds expedities ondersteunden met pro-

viand, dragers en troepen, was er geen probleem. Maar doordat de leiders van de Arabo-Swahili zich steeds onafhankelijker opstelden, liepen de spanningen op. In 1892 kwam het tot een uitbarsting. De gevechten tussen de Congostaat en zijn vroegere bondgenoten zetten het oosten van Congo twee jaar lang in vuur en vlam. Er vielen duizenden slachtoffers in beide kampen en onder de burgerbevolking. De koloniale propagandamachine noemde het conflict 'de campagne tegen de Arabische slavenhandelaars' – een argument dat tot op de dag van vandaag ter Leopolds verdediging wordt gebruikt. Dat kan op zijn minst ironisch genoemd worden, aangezien de Congostaat zelf slaven rekruteerde om onder dwang als dragers en soldaten te werken – 'vrijkopen' heette dat – en jarenlang op de Arabo-Swahili had gerekend om het oosten van Congo te besturen.

De Congostaat kreeg zeker niet iedereen op de knieën en moest bovendien permanent rebellieën de kop indrukken (zie hoofdstuk 16). Zo bleef een leider als Sultan Sasa het centrale koloniale gezag uitdagen in zijn territorium in het noordelijke Uele-gebied. Ook al was hij officieel een officier in de Force Publique, zijn wil – en niet die van Leopold II – was wet. Pas in 1912, onder Belgische heerschappij, wist een militaire expeditie het naar schatting 1500 man sterke leger van Sasa te verslaan en de regio enigszins onder controle te krijgen.

Dreigend faillissement

Leopolds expedities probeerden Congo razendsnel te verkennen en te bezetten. De Congolezen die daarbij niet horen wilden, moesten voelen. Maar hoe past de ontwikkeling van een meedogenloos plundersysteem in dit plaatje? Om dat te begrijpen is een blik op de rampzalige financiële situatie van Leopold en zijn kolonie nodig. De uitbouw van een staatsapparaat dat het reusachtige Congo moest controleren, was immers bijzonder duur. De uitrusting en bevoorradings van expedities, de uitbouw van een leger en ambtenarenapparaat, de aanleg van overheidsposten, havens, wegen en spoorwegen: ondanks alle besparingspogingen kostte de kolonisatie van Congo handenvol geld. En dat geld was er niet.

Aanvankelijk was Congo niet de figuurlijke goudmijn waar Leopold en zijn entourage van hadden gedroomd. De administratie in de

kolonie stond nog in haar kinderschoenen. De Congostaat kon enkel Europese handelshuizen belasten die koopwaar in- en uitvoerden via zeehavens zoals Banana. Maar veel koloniale handel was er nog niet, op ivoor na.

Jarenlang financierde Leopold de Congostaat grotendeels met zijn eigen fortuin. Daardoor werkte hij zich steeds dieper in de schulden. Zowel koning als kolonie stond begin jaren 1890 op het randje van een faillissement. Uiteindelijk moest Leopold bij de Belgische overheid aankloppen. In 1890 leende België zijn koning de nodige fondsen ter waarde van 25 miljoen frank. Even was er weer wat ademruimte. Er was echter een belangrijke voorwaarde: Leopold moest zijn koloniale boekhouding op orde brengen. Anders zou hij zijn kolonie aan België moeten overdragen.

Een nieuw exploitatiesysteem moest Leopolds koloniale project redden. De koning voerde in bijna heel zijn kolonie een verbod in op de handel in natuurlijke rijkdommen. Alle grondstoffen behoorden voortaan toe aan de Congostaat. In een groot deel van Congo moest de bevolking natuurlijke rijkdommen – eerst ivoor, maar al gauw vooral rubber – verzamelen als een soort belasting in natura of dienstbetoon aan de koloniale overheid, die de opbrengst verkocht in Europese havens als Antwerpen.

Maar Leopold gaf ook grote delen van zijn territorium in concessie (zie hoofdstuk 8). Een vijftal bedrijven kreeg een exploitatie- en handelsmonopolie over enorme gebieden, soms groter dan Frankrijk (zie kaart p. 422). Dat monopolie moest investeerders – meestal uit Antwerpen en Brussel – over de streep trekken. Als enige koper bepaalde een concessiebedrijf immers de prijzen, en dat kon zo zijn winstmarges aanzienlijk verhogen. Ook de Congostaat won bij het concessiesysteem. Concessiebedrijven moesten hun territorium zelf besturen (hoewel ze konden rekenen op de steun van de Force Publique), wat een belangrijke besparing betekende voor de koloniale overheid. Bovendien deelde de Congostaat – en dus ook Leopold – als belangrijkste aandeelhouder in de winst.

Gered door rubber

Het nieuwe exploitatiesysteem wierp zijn vruchten af. De inkomsten van de koloniale overheid stegen geleidelijk. Naarmate de concessiebedrijven hun activiteiten uitbouwden, nam de export van natuurlijke rijkdommen toe. Maar de echte redding was nog niet in zicht. De uitgaven bleven immers groeien. In 1895 moest de koning opnieuw aankloppen bij de Belgische overheid. De overname van Congo kwam op de parlementaire agenda. Zowel de regering als de koning was bereid om Congo aan België over te dragen. Maar plots veranderde Leopold het geweer van schouder. Hij bleef opnieuw vasthouden aan 'zijn' Congo en verkreeg een nieuwe noodlening. De toekomst van Leopolds koloniale project bleef echter hoogst onzeker. Hoelang was dit nog houdbaar?

De wankele financiële positie van de Congostaat stabiliseerde pas rond de eeuwwisseling toen rubberprijzen razendsnel de hoogte in schoten. Meer en meer industriële producten bevatten rubber – denk aan de rubberen auto- en fietsbanden van Dunlop en Michelin. De rubberproductie in landen als Brazilië kon de snel stijgende wereldvraag niet bijhouden. Bovendien dreven een aantal grote producenten en handelshuizen de prijzen kunstmatig op door rubber achter te houden. Dat was de redding voor de Congostaat. De Congolese bossen bevatten enorme rubberreserves. Dankzij het systeem van concessies en belastingen in natura produceerde Leopolds kolonie grote hoeveelheden rubber, die voor recordprijzen werden verkocht in Antwerpen.

De rubberhausse zorgde voor een evenwicht en zelfs overschotten in de koloniale begroting. Voor Leopold was dat het moment om zijn schulden af te betalen en zijn fortuin opnieuw uit te bouwen. Daarnaast wilde hij eindelijk een deel van de koloniale opbrengsten investeren in een aantal bouw- en verstedelijkingsprojecten in België. Met dat doel voor ogen creëerde hij in 1896 het zogenoemde Kroondomein, een gebied in het hartje van de kolonie dat ongeveer tien keer zo groot was als België. Vanaf 1900 kwam een deel van de rubberinkomsten uit dit Kroondomein rechtstreeks in de koninklijke schatkist terecht. Daarbovenop leende Leopold geld in naam van de Congostaat en gebruikte hij die middelen voor zijn eigen urbanistische doeleinden in België.

Het rubbersysteem van de Congostaat werd beschouwd als een enorm succes. Frankrijk kopieerde het systeem zelfs in zijn Centraal-Afrikaanse kolonies. Dit zogenaamde succes had echter een bijzonder bloedige keerzijde.

Rood rubber

Vanuit een positie van financiële en economische schaarste ontwikkelden Leopold en zijn entourage een exploitatiesysteem dat gebaseerd was op belastingen in natura, handelsmonopolies en concessies. In de praktijk werd de bevolking met geweld uitgebuit – in die mate dat Leopolds tegenstanders spraken van ‘rood rubber’, een verwijzing naar het Congolese bloed dat vloeide. Waarom werd er zo veel geweld gebruikt?

Rubber oogsten was een onpopulaire taak. De overheid en concessiebedrijven investeerden niet in plantages. De Congolezen moesten in het bos op zoek gaan naar rubberlianen, die in het wild groeiden. Ze produceerden rubber door in de lianen een inkeping te maken en het sap te laten stollen. Vervolgens moesten ze dit rubber naar de dichtstbijzijnde overheids- of bedrijfspost brengen, vaak tientallen kilometers ver. Tijdens dat hele tijdrovende proces waren ze blootgesteld aan alle gevaren van de jungle. Ondertussen konden ze niet op hun velden werken of vissen en jagen. Door overexploitatie raakte het rubber langzaam uitgeput en moest de bevolking steeds dieper het woud in om nieuwe lianen te vinden.

Omdat rubber oogsten zo zwaar was, stond niemand te springen om zijn rubberbelasting te betalen aan de Congostaat. Rubber voor een appel en een ei verkopen aan concessiebedrijven was evenmin populair. En dus zetten zowel de overheid als de concessiebedrijven op massale schaal geweld in om de bevolking te dwingen rubber te produceren. Platgebrande dorpen, verminkingen, verkrachtingen, ontvoeringen, moordpartijen, razzia's: als een dorp onvoldoende rubber produceerde, volgde er geweld. Terreur moest elke vorm van individueel of collectief verzet breken en diende als een waarschuwing.

De manier waarop rubber onder dwang werd geproduceerd en hoeveel geweld daaraan te pas kwam, varieerde van streek tot streek. Toch berustte het rubbersysteem overal op terreur en onderdrukking.

Koloniale officieren, ambtenaren en concessie-medewerkers werden door een systeem van bonussen, promoties en boetes aangemoedigd om de rubberproductie permanent op te drijven. Tegelijkertijd ontbrak het hun aan middelen en mankracht. Zowel de overheid als de rubberbedrijven probeerden de kosten immers zo veel mogelijk te drukken. Er werd niet geïnvesteerd, maar geplunderd. Bovendien was de dichtstbijzijnde overheids- of concessiepost vaak een paar dagreizen verwijderd en stonden koloniale ambtenaren, officieren en bedrijfsmedewerkers er grotendeels alleen voor. Geweld of dreigen met geweld was vaak de enige manier om met een klein aantal soldaten een hele bevolking te dwingen om rubber af te leveren. Racisme legitimeerde dat geweld. De Congolezen werden als een primitief en minderwaardig ras beschouwd, als werkschuwe kleuters die niet luisterden en dan maar de strenge hand van de 'beschaafde witte man' moesten voelen.

Om het massale geweld te begrijpen, moeten we ook kijken naar de voortzetting van negentiende-eeuwse exploitatiesystemen. In de tweede helft van de negentiende eeuw waren steeds grotere delen van het Congobekken in de greep gekomen van handelsnetwerken zoals die van de bovengenoemde Arabo-Swahili. Die netwerken verbonden het Congolese binnenland met de kusten van de Atlantische en Indische Oceaan en met Soedan en Egypte. In Congo bouwden de handelaars mettertijd echte machtsbases uit. Vandaar gingen ze op zoek naar slaven en ivoor om te exporteren. Ze schrokken er niet voor terug om geweld te gebruiken. De grens tussen handeldrijven, plunderen en tribuut eisen was flinterdun. Veel van de handelaars, krijsheren en soldaten, maar ook lokale *chefs* die actief waren in die handelsnetwerken, gingen later – al dan niet vrijwillig – in zee met de Congostaat of de concessiebedrijven. Zij deden het vuile werk, aangezien de Europeanen maar in geringe aantallen aanwezig waren. De gewelddadige tactieken die ze voordien gebruikten om slaven en ivoor op te eisen, pasten ze nu toe om rubber te vergaren.

Zeker niet alle delen van Congo werden even zwaar getroffen. Toch was de impact van de gewelddadige rubberexploitatie op veel plaatsen desastreus. Hele streken bleven nagenoeg ontvolkt achter. Boven op de vele directe slachtoffers van de rubberterreur eisten honger, uitputting en epidemieën een zware tol onder de verzwakte bevolking. Veel mensen vluchtten weg. Het aantal geboortes daalde

drastisch (zie hoofdstuk 7). De crisis uitte zich niet alleen op demografisch vlak. Het rubberregime liet overal ontwrichte en getraumatiseerde samenlevingen achter. De hoge menselijke tol die de Congolese bevolking moest betalen, zou uiteindelijk het einde van Leopolds kolonie betekenen.

Congolees verzet en internationale kritiek

Rond 1904 kwam het exploitatiesysteem van de Congostaat onder toenemende druk te staan. Op veel plaatsen werd minder en minder rubber geproduceerd. Overexploitatie putte de rubberreserves uit. In sommige gebieden waren er bovendien nog maar weinig mensen over om rubber te produceren. Ook het verzet nam toe. Zo vernietigde de bevolking soms bewust rubberlianen in de hoop met rust gelaten te worden. Steeds meer wanhopige mensen namen de wapens op. Het plunderregime had zijn grenzen bereikt.

Bovendien nam de kritiek in het Westen toe. In 1903 schreef Roger Casement, de Britse consul in Congo, een vernietigend rapport over Leopolds gewelddadige bewind. Het rapport bracht heel wat debat teweeg, eerst in de media en later zelfs in het Britse en Belgische parlement. In 1904 richtte Casement samen met de Britse journalist Edmund Dene Morel en de protestantse missionaris Henry Grattan Guinness de Congo Reform Association op. Die organisatie klaagde de gruwelen in de Congostaat aan in pamfletten, boeken, artikelen en publieke meetings. Vooral de foto's van Congolezen met afgehakte handen ontketenden een storm van verontwaardiging. De aanklachten tegen Leopolds plunderbewind mogen niet als een puur westerse aangelegenheid worden geïnterpreteerd. Congolese individuen en groepen reisden soms mijlenver en trotseerden de koloniale overheid en ondernemingen om tegen de rubberterreur te getuigen.

Onder zware druk probeerde de koning de situatie recht te trekken. Een nieuwe reeks decreten moest de uitwassen van het rubberregime aan banden leggen. Zo zouden Congolese mannen voortaan maar veertig uur per maand in dienst van de koloniale overheid of rubberbedrijven hoeven te werken. Dit soort maatregelen veranderde echter weinig, aangezien ze niet toegepast werden in de praktijk. Verder moest een grootschalig mediaoffensief de naam van de koning en de Congostaat zuiveren. De beschuldigingen werden hierbij afge-